

Obsah

Poděkování	11
Úvod: Proč pravidla?	13
1 Pravidla a filozofie	17
1.1 Jak se pravidla dostala do centra nedávných filozofických diskusí	17
1.2 Wittgenstein o pravidlech	25
1.3 Některá důležitá rozlišení	35
1.3.1 Povely vs. omezení	35
1.3.2 Pravidla vs. direktivy	37
1.3.3 Pravidla vs. pravidelnosti	40
2 Pravidla a evoluce	43
2.1 Věžňovo dilema	43
2.2 Jak pracuje evoluce?	49
2.3 Modely vzniku spolupráce	56
2.4 Spolupráce a pravidla	59
2.5 Pravidla a šíření vzorců chování	64
3 Pravidla a mysl	71
3.1 Jak a proč mohly vzniknout zárodky mysli?	71
3.2 Proč je dobré mít mysl?	75
3.3 Lidský rozum	78
3.4 Normativní postoje	89
3.5 Struktura lidského jednání	91
3.6 Od potřeb k přáním a přesvědčením	98
4 Pravidla a jazyk	105
4.1 Pravidla jazyka	105
4.2 Od manipulace k pravidlům	108

4.3	Neslučitelnost a odvoditelnost	113
4.4	Pravidla a logika	119
5	Pravidla a společnost	127
5.1	Kultura z hlediska evoluce.	127
5.2	Kultura a jazyk jako věc virtuálních prostorů . .	134
5.3	Soběstačná a nesoběstačná pravidla	141
5.4	Dvě úrovně lidského rozumu	146
	Poznámky	151
	Literatura.	155
	English summary.	159
	Rejstřík	165

Úvod: Proč pravidla?

Filozof Immanuel Kant si všiml toho, že člověk existuje jakoby ve dvou světech. Jakožto *organismus* se pohybuje, jak Kant říká, v *říši pojmu zákona*, to jest ve světě deterministicky ovládaném zákony příčiny a účinku. Tyto zákony hledají přírodní vědy. Současně se však člověk, tentokrát jakožto *osoba*, pohybuje i v jiném světě, který Kant nazývá *říši pojmu svobody* – ve světě, kde není pouze vláčen přírodními silami, ale může se svobodně rozhodovat, konat činy, za které nese zodpovědnost, a volit mezi dobrem a zlem.

Existence toho druhého světa je podle Kanta paradoxně neoddělitelná od schopnosti člověka stanovovat si zákony. Svoboda, která je určujícím momentem tohoto světa, je primárně svobodou přijmout či odmítnout ta či ona pravidla. To ale zní poněkud podezřele: není snad skutečná svoboda naopak schopností pravidla nerespektovat? Není *pravidlo* vlastně protipólem *svobody*? (Pamětníci si možná vzpomenou na potměšilost, se kterou ideologové někdejší komunistické moci opakovali slogan „svoboda je poznaná nutnost“, který je připisován Kantovu pokračovateli a kritiku Hegelovi,* od něž vede přímá cesta k Marxovi a potažmo

* U Hegela ho ovšem v této podobě nenajdeme; připisuje mu ho Bedřich Engels ve své knize *Anti-Dühring*. Ta věta navíc zní „Die Freiheit die Einsicht in die Notwendigkeit“, takže jejím rozumným českým překladem by bylo spíše „Svoboda je vzhled to nutnosti“ či „Svoboda je pochopení nutnosti“.

ke komunismu; a mohou pojmout podezření, že ten kantovský postoj je jenom nějakým obmyslným pokusem nám namísto *skutečné* svobody podstrčit nějakou její filozofickou, a potažmo pak i třeba ideologickou zpotvořeninu.)

Existence takového světa je ale samozřejmě podezřelá i z hlediska vědy. Chce nám Kant snad namluvit, že tu vedle našeho normálního světa existuje ještě nějaký jiný, de facto nadpřirozený, v němž neplatí přírodní zákony? Není tohle všechno jenom pozůstatek nějakého blábolení, k němuž byli filozofové odsouzeni v době, kdy byla věda v plenkách, ale pro které v dnešním světě rozvinuté vědy není místo?

Kantovu řeč o *říši pojmu svobody* ale můžeme také vidět jenom jako jakousi metaforu poukazující na to, že my lidé dokážeme vytvářet něco, co sice není tak docela skutečností v přírodovědeckém slova smyslu, skutečností to ale přesto v jiném smyslu nepochybně je. Je například český státní dluh skutečností? Nepochybně; vždyť takový dluh může vést v krajním případě třeba až k bankrotu, který bychom, a o tom asi nikdo nepochybuje, pocítili velice skutečně. Je skutečný z hlediska přírodovědy? To už je otázka složitější: on totiž stojí a padá s tím, že platí určitá pravidla, to jest že se lidé těmito pravidly řídí. Jeho přítomnost není detekovatelná způsobem, jakým detekujeme třeba přítomnost tepla nebo přitažlivosti – je to jakási „kolektivní fikce“. Ne proto, že by to nebyla skutečnost, ale proto, že stojí a padá s postoji lidí.

Z těchto a podobných důvodů není kantovská charakteristika člověka jakožto *normativní bytosti*, to jest by-

tosti řídící se pravidly, pro mnoho filozofů tak docela od věci. Z tohoto hlediska tedy rozhodně stojí za to pojem pravidla prozkoumat. Stojí to ale za to zdaleka nejenom z hlediska filozofických teorií (možná na první pohled obskurních) – s tímto pojmem se totiž v poslední době stále častěji utkává i věda.

Poté, co byla za víceméně jednotící rámec současných věd o živé přírodě přijata evoluční teorie a co si tato teorie čím dál častěji nachází cestu i do věd společenských, se před vědci otevírá problém prozkoumání toho, jakým způsobem se v rámci evoluce mohl objevit člověk, tvor s tolika rysy nepodobnými vlastnostem svých zvířecích bratranců. To, co je v současné době v tomto kontextu v centru pozornosti, je otázka evolučního vysvětlení vzniku spolupráce. Jednou z věcí, na kterou chci v této knize poukázat, je to, že problém vzniku pravidel s problémem vzniku spolupráce úzce souvisí, pravidla však znamenají něco mnohem více než pouhou „instinktivní“ spolupráci. Mojí hypotézou je to, že pravidla jsou tím, co umožnilo, že se spolupráce promítla do samotné naší podstaty a učinila z nás rozumné, hovořící a kulturní tvory. Můžeme tedy bez nadsázky říci, že člověk je bytostí především normativní.

Současně chci ukázat, že stejný druh normativity, který stojí v základě lidské společenskosti, stojí i v základě lidského jazyka a lidského rozumu – že tedy nazvat člověka normativním tvorem můžeme bez velké nadsázky. V tomto bodě se podle mne současná věda a filozofie protínají způsobem, který je nejenom neobvykle pozoruhodný, ale i dosud téměř zcela opomíjený.

Protínají se právě v bodě, kde se na scénu dostávají pravidla.

V této knize čtenář najde především kriticky pojatý přehled něčeho z toho, co bylo ve vědě a o filozofii na téma pravidel dosud předloženo. Pokouším se to ale zasadit i do jistého jednotného rámce a snažím se předložit i náznak své vlastní syntézy; zatím ale nejde o mnoho více než právě jen o náznak. Doufám však, že i tak bude tato kniha pro čtenáře zajímavá.

1 Pravidla a filozofie

1.1 Jak se pravidla dostala do centra nedávných filozofických diskusí

Pojmu pravidla se týkala jedna z mimořádně intenzivních diskusí v rámci filozofie 20. století. Byla to diskuse o pojmu *řízení se pravidlem*, jak ho rozebírá Ludwig Wittgenstein ve svých *Filozofických zkoumáních*,¹ kterou provokativním způsobem rekapituloval Saul Kripke ve své knize *Wittgenstein o pravidlech a soukromém jazyce*.² Míra adekvátnosti, s jakou Kripke reprodukuje Wittgensteinovy názory, se ovšem stala předmětem rozsáhlé následné debaty, v níž mnozí diskutující o této adekvátnosti vyjádřili značné pochybnosti; její shrnutí však pro nás bude názorným úvodem do toho, proč filozofy pojem pravidla v posledních desetiletích tak vzrušuje.

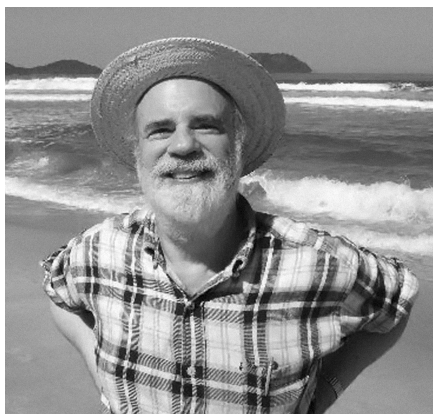
Kripke ve své knize formuluje dilema, před které nás podle něj Wittgensteinova analýza staví, za pomoci následujícího příkladu. Vzpomeňme si, jak jsme se ve škole učili sčítat (to jest, jak jsme se učili, jakou operaci vyjadřuje symbol „+“). Byla nám předložena celá řada příkladů a my jsme v nějakém okamžiku pochopili pravidlo, o které jde, a od té doby už jsme byli schopni sčítat sami – a to samozřejmě i čísla, jejichž součet jsme nikdy předtím neviděli. Kripke nyní říká: představme si operaci, které můžeme říkat *pasčítání* a jež se se sčítáním shoduje pro všechna „malá“ čísla (a tak i pro všechny

případy, se kterými máme šanci se setkat ve škole), ale liší se od něj pro čísla „velká“ (například *pasoučet* dvou čísel, z nichž je alespoň jedno větší než sto miliónů, je o jedničku větší než jejich součet).* Jak víme, že to, co jsme se ve škole učili, bylo sčítání, a nikoli pasčítání?

Obecněji řečeno, všechny příklady použití symbolu „+“, se kterými jsme se ve škole setkali, by platily nejenom v případě, že tento symbol vyjadřuje sčítání, ale i v případě, že by vyjadřoval mnoho jiných operací takového druhu, jako je pasčítání. (A operací, které se liší od sčítání a přece se s ním shodují ve všech těch případech, které jsme měli šanci slyšet ve škole, zdaleka není jenom pasčítání – takových operací je zřejmě neomezený počet.) Přesto by jistě málokdo váhal říci, že udat výsledek součtu $100\,000\,000 + 1$ jako $100\,000\,001$ je *správně*, zatímco udat ho jako $100\,000\,002$ je *špatně*. Avšak kdyby symbol „+“ vyjadřoval pasčítání, bylo by to zřejmě přesně naopak. A zdá se, že dozvědět se, zda „+“ vyjadřuje sčítání či pasčítání, jsme neměli šanci.

Námitkou by mohlo být, že pasčítání, jak jsme ho zavedli, je odvozené od sčítání a nemůže ho tedy nahradit. My jsme však pasčítání vymezili pomocí sčítání jenom proto, že předpokládáme, že sčítání každý zná a že ho všichni používáme jako zcela přirozený postup, a tudíž jako přirozený základ. Kdyby se naopak muselo předpokládat, že každý zná pasčítání, vysvětlovali bychom sčítání pomocí něj (tak, že sčítání se shoduje s pasčítáním pro všechna čísla menší než sto miliónů, zatímco součet dvou čísel, z nichž alespoň jedno je

* Kripkův původní příklad zde reprodukuji jenom volně.

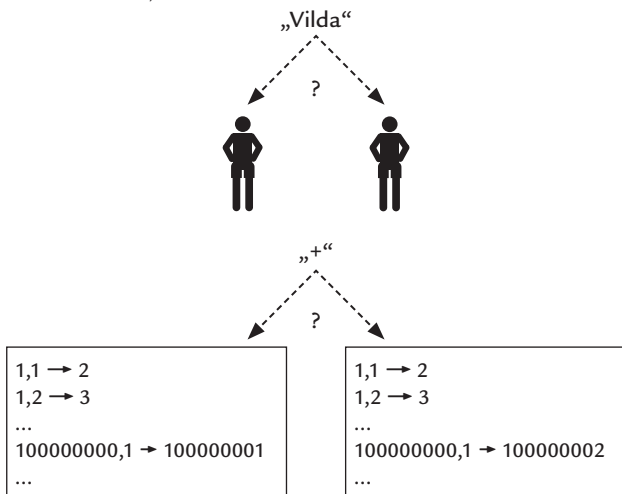
Saul Kripke

větší než sto miliónů, je o jedničku menší než jejich pasoučet). Faktem se sice zdá být, že každý z nás primárně ovládá sčítání, a nikoli pasčítání, avšak Kripke poukazuje právě na záhadnost tohoto faktu; proto ho tedy nemůžeme prostě přijmout jako neproblematické východisko.* Představme si, že by nám někdo řekl, že Karlův syn se jmenuje Vilda.

A představme si, že onen Karel by měl syny dva. Informace, kterou bychom měli, by nám pak nestačila k tomu, abychom si jméno Vilda spojili s jedinečnou osobou. A podobně Kripke upozorňuje na to, že informace, které se nám dostanou ve škole, nám nestačí k tomu, abychom si znak „+“ spojili s jedinečnou operací

* Zjevnou námitkou je, že sčítání je definováno „rekurzivně“, že součet velkých čísel je prostřednictvím této rekurze jednoznačně určen součty těch malých, které jsme se ve škole sčítat skutečně explicitně naučili. Vedle rekurze, kterou používáme, tu ale opět existuje „parekurze“, a celý problém se tako jenom posouvá o úroveň výše.

(a že nám ke zcela jednoznačnému propojení vlastně nemohou stačit žádné informace, kterých se máme šanci dobrat).

Fakt, že Kripke uvažuje o sčítání, může svádět k domněnce, že problémy, o které zde jde, jsou specifické matematice či počítání, a z hlediska běžného jazyka tedy vlastně nejsou příliš podstatné. Tak tomu ale není – důvodem použití matematických příkladů je pouze to, že jsou nejnázornější; jevy o které se jedná, se netýkají nijak výlučně matematiky.

Abychom to nahlédli, všimněme si jiného příkladu, s nímž přišel (už nějaký čas před Kripkem) Nelson Goodman.³ Tento příklad bychom z toho Kripkova dostali, kdybychom do něj namísto učení se sčítat, to jest učení se významu znaku „+“, dosadili učení se významu slova „zelený“. Tak jako jsme se v tom prvním

případě setkali možná s velkým, ale omezeným počtem příkladů sčítání, tak jsme se v tom druhém setkali s příklady zelených věcí. A tak jako je otázkou, jak jsme si znak „+“ dokázali spojit s pojmem *sčítání* a nikoli třeba *pasčítání*, je otázkou jak jsme si se slovem „zelený“ dokázali spojit pojem zelenosti, a nikoli třeba s pojmem, který Goodman nazývá *modrleností* (a který je pomocí příkladů, s nimiž máme šanci být konfrontováni, nerozlišitelný od *zelenosti* – podobně jako *sčítání* od *pasčítání*). Onu *modrlenost* Goodman definuje následujícím způsobem: něco je modrlené, jestliže to buď prohlédneme před daným okamžikem t a je to zelené, nebo to prohlédneme po okamžiku t a je to modré. Dosadíme-li si za t nějaký čas v budoucnosti, například 1. 1. 2020, bude tomu tak, že dosud jakákoli věc byla a je zelená právě tehdy, když je modrlená. Rozdíl mezi těmito dvěma pojmy se viditelně projeví nejdříve v roce 2020. Kripkuv problém se takto transformuje v (nematematický) problém toho, jak jsme si se slovem „zelený“ dokázali všichni spojit pojem zelenosti, a nikoli pojem modrlenosti nebo nějaký jemu podobný.

